

ПРОЦЕСУАЛНА ДИНАМИКА НА МАСОВАТА ПСИХИКА

Н. Матеева¹, Пл. Димитров²

¹ *Институт за изследване на населението и човека при БАН*

² *Дружество на психолозите в България*

nadia@qyuvetch.bg¹; pd@psychology-bg.org²

Резюме: *Представени и изяснени са основните допускания и обяснителни модели, използвани в психодинамичния подход към процесите в големите групи. Те се разглеждат в контекста на условията за ефективната кризисна интервенция в критични ситуации.*

Ключови думи: психодинамика на големите групи, масова психология

Преобладаващата част от най-критичните жизнени събития (природни бедствия, промишлени аварии, военни сблъсъци и терористични атаки) засягат големи групи от хора. Разбирането на психодинамиката на големите групи (масовата психика) е ключово условие за създаването на ефективни мерки за кризисна интервенция и психологическа помощ и рехабилитация на засегнатите (Housley&Beutler, 2007).

Процесуално-динамичната перспектива в изследването на масовата психика има своето реално начало в работата на Фройд, без познаването, на която е трудно да се гради съвременен разбирателен процес на кризисна психосоциална интервенция. В традициите на психоаналитичното изследване на динамиката на социалните процеси можем да разглеждаме „Тълпата“ на Льо Бон, публикувана през 1896, като философско-социологическо предверие към процесуално-динамичното изследване

на масовата психика и големите групи. В нея Льо Бон пръв описва процесите на **груповата регресия** – индивидите в голямата група сякаш губят части от своето индивидуално Аз, от комплексната уникалност на зрялата си личност, за да станат анонимна част от едно голямо аморфно цяло, отключващо най-примитивните аспекти от психичната им организация. Индивидът в голямата група (тълпата) действа на пониско морално-психологическо равнище, регресира към по-примитивни, „квази-психопатични“ прояви, говорещи за масивно отслабване на функциите на супер-Егото, позволяващо снижаване на изпитваните от Аза самокритичност, себerefлексия, тревожност и вина (Dimitrov, 2008).

Дълбинната динамика и причините за тази промяна е пространно коментирана за първи път от Фройд през 1921 г. в знаменателното му за процесуално-динамичния подход към масовата психика съчинение

„Психология на масите и анализ на Аза“. Когато през 1921 г. завършва и публикува книгата си „Психология на масите и анализ на Аза“, Фройд е вече на 65 години, след края на Първата световна война, изпълнен с ентузиазъм за развитието и разпространението на психоанализата в световен мащаб. Той се захваща с процесуално-динамичната интерпретация на масовата психика и поведението в големите групи още през 1919, интегрирайки много от по-ранните си идеи си от „Тотем и табу“ (1913), „Върху нарцисизма“ (1914) и „Траур и меланхолия“ (1917). Когато изпраща екземпляр от съчинението си на Ромен Ролан, Фройд му пише, че е убеден, че е започнал да прокарва път от индивидуалната психоанализа към социалната психология. Всъщност, до края на живота си той не добавя и не променя нищо в своята „*Massenpsychologie und Ich-Analyse*“, преведена не съвсем сполучливо от немски на английски език като „*Group psychology and Ego analysis*“. Фройд е категоричен по отношение на задачата на книгата си – да се обясни масовата психика психодинамично, т.е. чрез понятийния апарат на психоанализата (Рудинеско & Плон, 2000).

Обясняването с процесуално-динамични термини на функционирането на големите човешки групи (тъпни, аудитории, организации и общности) и в частност на това, което става в психодинамичен план с психиката на слелия се с масата индивид, открива нови перспективи за развитието на социалната психология. Още в първите редове на своя труд Фройд отхвърля противопоставянето между индивидуалната психология и психологията на масите, отстоявайки позицията, че психодинамично в психичния живот на индивида непрекъснато присъства някой друг (модел, обект, съперник) – индивидуалната психодинамика винаги е социална. При това обаче подчертава Фройд, има една съществена разлика, но тя е в спецификата на *безсъзнателните нарцистичните действия, с които в масата индивидът постига нагонно задоволяване*, избягвайки ефектите на другостта (Сврѣх-Аза).

Търсейки отговор на въпросите какво е влиянието на масата хора върху психичното функциониране на индивида, откъде идва силата на масата да променя индивида и в какво всъщност се състои тази промяна, Фройд доразвива отговорите на тези въпроси, предложени от Густав Льо Бон и Уилям Макдугал. Той предлага да се замени терминът „масова сугестия“, предлаган като обяснение от Льо Бон и Макдугъл, с психодинамичната концепция за „либидото“. На практика е формулирана процесуално-динамичната хипотеза за масовата психика – *психодинамиката на либидонозните (преобладаващо безсъзнателни) отношения* е същината на масовата психика. Потвърждения за валидността ѝ, Фройд открива както при неорганизираните големи групи (масите без водачи), които нарича спонтанни и инцидентни, поради което и близки до природното състояние на „първичната орда“, така и при организираните големи групи (масите с водачи – например, армията и църквата), изградени изкуствено на основата на културни принуди, непозволяващи спонтанното им разпадане (Московици, 2007; Dimitrov, 2008).

В процесуално-динамичния анализ на масовата психика са изведени две структурно-динамични дименсии:

- вертикална, по която се разгръща психодинамиката на либидонозните отношения на членовете на големите социални групи с техните лидери;
- и хоризонтална, представяща динамиката на либидонозните отношения на членовете на голямата група помежду им.

Либидната природа на присъщите за големите групи връзки Фройд открива както във фантазията на масите, че водачът обича всеки член на масата, така и в преживяванията на тревожност, паника, самота и изоставеност при разпадане на голямата група. Тази същностна за големите групи (масите) психодинамика се проявява и чрез враждебността и агресивността към онези, които не са членове на голямата група и поради това представляват заплаха за единството и сплотеността ѝ.

Масовата психика, подчертава Фройд, не може да се разбере без *процесуално вникване в динамиката на идентификациите на Аза*.

Поведенията в организираните големи групи са продукт на двоен психодинамичен процес. От една страна, на установения от много индивиди един и същ обект (лидер) на мястото на техния Аз-идеал, т.е. формирането на вертикалните (властови) либидонозни отношения на масата с нейния водач, наподобяващи връзката между хипнотизирания и хипнотизатора. От друга страна, на процесите на взаимните (хоризонталните) идентификации между членовете на голямата група, наподобяващи в интерпретацията на Фройд, любовни отношения, чието сексуално измерение е сублимирано.

Отнасяйки се скептично към обяснението на феномените на масовата психика и влиянието на групата върху индивида чрез концепцията за „сугестивността на масите“, Фройд пръв разкрива *действието на защитните механизми (напр. проекцията и проективната идентификация)* във формирането на феноменологията на масовата психика. Видоизменението на индивида в голямата група е по същество защитен продукт на приеманото от всеки член на голямата група ограничаване на нарцисизма му. Това ограничаване е резултат от заемането от лидера на групата позиция на Аз-идеал на всеки от членовете на голямата група. Десексуализираните любовни отношения между членовете на голямата група, действат психодинамично върху масовата им психика като защитна компенсация за сметка на приетото от тях изтласкване на нарцисизма им.

Процесуално-динамичните открития за масовата психика на Фройд, разбира се, изпреварват най-убедителните потвърждения на ХХ-ти век за валидността им в социалния живот на масите – политическия авторитаризъм на фашисткия режим и култа към личността в сталинистката диктатура.

Както последователи, така и критици на Фройд продължават по пътя на процесуал-

но-динамичния анализ на груповите отношения (Райх, Маркузе, Фром, Московичи). Според Московичи (2007), с навлизането на Фройд в сферата на социалната психология той не само преминава от частната към общата психоаналитична теория, но и въоръжава съвременната социална психология с процесуално-динамичните средства, нужни за „разкриване на неизвестни и ужасни прояви на човешката масова психика“ (с. 286).

Последващите изследвания на динамичните процеси и по-конкретно на защитните и проективните процеси в големите групи разкриват, че те са различни от тези, които се наблюдават в по-малките групи (Бюн, Фолкес). В традициите, положени от Фройд те подчертават, че изследването на масовата психика следва да отчита факта, че големите групи поражда у членовете си много по-бързо тревожност, защото са:

- с отслабени функции по отношение на удържането на тревожността;
- с много по-флуидни и размити граници;
- и със значително по-хаотична структура.

Това ги прави среда, която пробужда в масовата психика регресивни тенденции и първични защитни формации срещу тревожността – чувства на фрагментация, дезинтеграция и загуба на връзката с реалността. „Отделният член на голямата група се чувства застрашен и изолиран, а чувството му на безпомощност е доминиращо“ (Ricciardi von Platen, 1996: 486 – по Рудинеско & Плон, 2007).

Дори и когато голямата група не е изправена пред външни стресогенни и травматични обстоятелства, членовете ѝ се опитват защитно-компенсаторно да установят ред и да осмислят хаоса, за да избегнат чувството си, че за загубени, сами, изолирани както и нарастващите си страхи, че могат да се разпаднат и изчезнат (Winnicott, 1974: 87). Изпитваният от тях ужас, че могат да бъдат аниhilирани е източник на „много реалистична примитивна тревожност за тях“ (Winnicott, 1974: 87), която динамизира в масовата психика

мощни защитно-мотивирани регресионни тенденции.

Обичайно в контекста на груповата психотерапия, груповото обучение, развитието на работните екипи в организациите и организационното консултиране на работата с малки, средни и големи социални групи се гледа с приповдигнат оптимизъм и свръх-очаквания за корективно-формирация им потенциал. Но действителността на работата в големите групи е доста по-различна, с много повече нюанси и светлосенки.

И наистина, животът в големите групи много по-често, отколкото очакваме и би ни се искало, е наситен със смущаващи процеси, с дисфункционални отношения и негативни тенденции, които застрашават функционирането, развитието и целостта на групите и отключват неочаквана за индивидуалните им членове психодинамика. Груповата динамика в големите групи безспорно има своя „тъмна страна“, чието задълбочено познаване е единственият начин да се намерят алтернативни стратегии за работа с нея.

В теоретичен и практически план работата в големи групи се нуждае от диференциран и добре балансиран психодинамичен подход към изследването както на конструктивните, така и на деструктивните измерения на груповите процеси и отношения. Забележителни примери за такъв подход ни дават с теоретичната и практическата си работа класици като Фулкес (Foulkes), Бион (Bion) и Нитсън (Nitsun), които открояват значението, ролята и взаимодействието на конструктивните и деструктивните тенденции във функционирането и еволюцията на групите. Негативната, дисфункционална групов динамика е съвсем реален и често наблюдаван феномен на масовата психика в живота на големите групи, който може да се анализира в множеството му форми и прояви, изразяващи фрустрацията, тревожността, агресията, себепотчуждението, дефанзивността и много други емоции и нагласи преживявани и изразявани често от участниците в различни големи групи

(инцидентни множества, тълпи, общности и организации в криза). Отказът да ги вземаме под внимание ни лишава от възможността да формираме адекватни стратегии за справяне с тях и да стимулираме креативния потенциал на груповата работа, била тя психотерапия, обучение, посттравматична рехабилитация или кризисна интервенция. Неглижирането им води, разбира се, и до едностранчивост и опростенчество в теоретичното моделиране на процесуалната динамика в изследванията на масовата психика.

Процесуално-динамичните разбираня и методите за групов работна на Бион са много силно повлияни от теориите на Мелъни Клайн, по-специално, от идеите ѝ за базисните защитни механизми като разцепването и проективната идентификация. Тези концепции дават на Бион свързващия елемент между теориите, обясняващи индивидуалните безсъзнателни преживявания и теориите му за масовата психика – преживяванията от хората на груповото им членство и участието им в груповите взаимодействия. Бион определено разширява теорията на Клайн като наблюдава как членството и участието в група предизвиква някои от противоречивите чувства сходни с тези, които се изпитват към майката в детството. Пречупена през концептуалната призма на Бион, теорията на Клайн за обектните отношения обяснява как преживяванията в групата включват „примитивните ни фантазии“, чиито произход лежи дълбоко в най-ранните години от живота ни (Gabriel, 1999: 118). Едно от безсъзнателните желания на индивида в групата, например, е да се слее в едно недиференцирано симбиотично цяло, както бебето се слива с кърмещата го гърд. Макар и водещо до комфорт, удовлетворяването на това желание поражда и производни страхове – като страха, че ще бъдеш погълнат и употребен от недиференцираната маса на групата или като страхът, че ще бъдеш отхвърлен или изоставен от нея. В своите статии Бион представя своите теории за груповото поведение и груповата (масовата) психика, позовавайки се преди всичко

на наблюденията си в дългогодишната си работа с малки групи и терапевтични общности. Той издига хипотезата, че групите (в това число и големите) имат два оперативни начина на функциониране. Единият начин на функциониране е наречен от него продуктивна, развита зряла група или както е по-често наричана, *работна група*. Работната група е преднамерено фокусирана към задачата на групата и поддържа близък, автентичен контакт с реалността. Другият начин на функциониране на групата е наречен базисно допускане (basic assumption). Първичната задача на този начин на групово функциониране е всъщност групата да е неавтентична и да работи най-вече, за да се разсее и намали тревожността в групата и да се избегнат себезащитна болката и емоциите, които могат да възникнат в хода на груповата работа.

Бион първоначално идентифицира три типа защитно функциониране в модалност „базисно допускане“: *базисно допускане за зависимост* (baD), *базисно допускане за борба-бягство* (baF), и базисно допускане за *формиране на двойки-счетоване* (baP) (Bion, 1961). И тук не става дума за етапи в развитието на групата, а за модалности в стила на груповите взаимодействия, характеризиращи груповата психодинамика.

През 1961 Бион публикува най-влиятелната си книга „Опит в групи“ (Experiences in Groups), която представлява компилация на поредица от негови статии отпечатани поотделно през годините в различни списания като списанието на Тавистокския институт за „Човешки отношения“. От този момент неговите идеи за групите и груповата (масовата) психика имат широко въздействие върху множество различни сфери от социалната психология и социологията до изследванията на организационното развитие и лидерството. Пайнс (Pines, 1985: .xi) прави следното наблюдение: „Опит в групите“ е вероятно най-краткия и най-влиятелен текст в психоаналитичната групов психотерапия. Независимо от това дали сте или не сте съгласни с Бион, няма как да го игнорирате, защото той ви завла-

дява с мрачността на най-дълбинните области на човешкия опит, разкривайки го със своите собствени „мрачни лъчи“⁴. По сходен начин коментира приноса на Бион за дълбинното изследване на груповите процеси и масовата психика и Милър (Miller, 1998): „теорията на Бион породила много томна литература, най-вече в областта на психоанализата, груповата психотерапия и груповата динамика“. Концепциите на Бион се тълкуват и доразвиват от други теоретици, които ги прилагат в работата си с групи и организации. Райс, Милър, Бриджър, Трист, Мензис и много други изследователи в областта на организационните и социалните науки свързани по един или друг начин с Тавистокския институт пренасят много от идеите на Бион като тези за скритата (безсъзнателната) групов психодинамика и за неосъзнаваните защитни механизми в масовата психика, в своите проучвания насочени към процесуално-динамичното разбиране на човешките отношения.

Голямата група предизвика у индивида по-примитивни, но и по-автентични чувства, идващи от реалното му Аз, като агресивността и надеждата в условията на зависимост. Индивидът обикновено не осъзнава този процес – тези базисни, автентични емоции се промъкват покрай пазача и се изплъзват от неговите Его-функции (Miller, 1993: 19). Макар че тези примитивни чувства и защити остават незабелязани от индивида, те често оказват влияние в груповия живот и се усещат като „масова психика“. По мнението на Райс (Rice, 1965): „тенденцията на повечето хора да отделят доброто от лошото в себе си и да проектират възникващите в резултат чувства върху другите около себе си е една от основните пречки за разбирането и овладяването на поведението им в големи социални групи“. Когато хората са събрали заедно в една голяма, „изкуствена“ в термините на Фройд група, автентичните им преживявания и защитните механизми срещу тях получават възможност да се мобилизират, обслужвайки по този начин групата, при което „лошите“ автентични

чувства се откъсват и проектират по един неавтентичен (фалшифициран от защитните механизми) начин върху авторитетните фигури в групата, чиято задача е да регулират граничните области в тази група.

Вниквайки в тези страни на масовата психика, психотерапевтите, кризисните психолози, водещите на една или друга форма на групова работа биха могли да усвоят адекватни подходи за удържане, ограничаване и трансформация на деструктивния потенциал на групата; да обуздават агресивността и регресията на масовата психика в големите групи, и така да подпомагат трансформацията на групата в една по-ефективна и съзидателна човешка общност.

ЛИТЕРАТУРА

- Московичи, С. (2007). Ерата на тълпите. София, Издателство „Дамян Яков“.
- Рудинеско, Е. & Плон, М. (2000). Речник на психоанализата. София, Издателство „ЛИК“.
- Bion, W.R. (1961). *Experiences in Groups*. London, Tavistock.
- Dimitrov, P. (2008). *Organizational Psychodynamics*, Blagoevgrad, Iranik-M Publishers.
- Gabriel, Y. (1999). *Organisations in Depth*. London, Sage.
- Housley, J. & Beutler, L. (2007). *Treating Victims of Mass Disaster and Terrorism*. Hogrefe & Huber Publishers.
- Miller, E.J. (1993). *From Dependency to Autonomy: Studies in Organizations and Change*. London, Free Association Books.
- Miller, E.J. (1998). A Note on the protomental system and “groupishness”: Bion’s Basic Assumptions Revised. *Human Relations*, 51, pp.1495 – 1508.
- Pines, M. (1985) (Ed.) *Bion and Group Psychotherapy*. London, Routledge & Kegan Paul.
- Rice, A.K. (1965). *Learning for Leadership*. London, Tavistock.
- Winnicott, D. (1974). *Playing and Reality*. (2nd ed.). London, Tavistock.

PROCESS DYNAMICS OF MASS PSYCHOLOGY

Nadia Mateeva, Plamen Dimitrov

Abstract. *This article reviews outlines and clarifies the basic assumptions and explanatory models operative within the psychodynamic approach to large groups processes. They are reviewed in the context of the preconditions for effective crisis intervention in critical situations.*

Keywords: large groups psychodynamics, mass psychology